ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΙΑΝΝΑΚΙΔΟΥ[1]
University of Chicago
Center for Hellenic Studies

ΧΕΙΡΙΣΤΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑΚΗ ΕΚΤΡΟΠΗ

1. Η αλληλεπίδραση γλώσσας και σκέψης

Η σχέση γλώσσας και σκέψης αποτελεί κεντρικό άξονα μελέτης σε πολλά επιστημονικά πεδία όπως η φιλοσοφία, η γλωσσολογία, η ανθρωπολογία και η ψυχολογία. Στην κλασσική Ελληνική σκέψη – που υιοθετείται και από τους στοχαστές της Ελληνιστικής και Βυζαντινής περιόδου – ο λέξη *λόγος* αναφέρεται τόσο στην ικανότητα του ανθρώπου να σκέφτεται λογικά όσο και στην ικανότητά του να παράγει γλώσσα[2]. Η σχέση γλώσσας και σκέψης είναι συμμετρική: η γλώσσα αποτελεί το μέσον έκφρασης των σκέψεων, δεν τις δημιουργεί αλλά τις εκφράζει –και στον φιλοσοφικό και επιστημονικό λόγο τις περιγράφει όπως επίσης περιγράφει και την πραγματικότητα. Για τους Έλληνες στοχαστές, η γλώσσα αποτελεί τον καθολικό φορέα της σκέψης.

---

1. Αποτελεί μεγάλη χαρά για μένα να προσφέρω τις παρούσες σκέψεις προς τιμήν της εκλεκτής συναδέλφου και φίλης Πηνελόπης Καμπάκη Βουγιουκλή. Η προσφορά της στην επιστήμη της γλωσσολογίας και η φωτεινή της προσωπικότητα είναι ανεκτίμητες. Το παρόν κείμενο αναπτύσσει ιδέες που στηρίζονται στις μελέτες μου για την *αληθειακότητα* – δηλαδή την εσωτερική στάση (γνωστική, δοξαστική, βουλητική) των γλωσσικών υποκειμένων ως προς την αλήθεια – και οι οποίες ολοκληρώνονται στο πρόσφατο βιβλίο Giannakidou and Mari, *Truth and Veridicality in Grammar and Thought: Mood, Modality and Propositional attitudes*, University of Chicago Press 2021. Στο παρόν κείμενο οι τεχνικές λεπτομέρειες έχουν αποσιωποιηθεί, και επίσης αποφεύγονται συνεχείς αναφορές στο προηγούμενο έργο μου για να μην κουράσω τον αναγνώστη ο οποίος μπορεί να ενημερωθεί από την (συντομευμένη) βιβλιογραφία. Να ευχαριστήσω την εκλεκτή συνάδερφο και φίλη Ζωή Γαβριηλίδου που με προσκάλεσε στον τόμο αυτό, τον πρώην δάσκαλο, μέντορα, και φίλο Σάββα Τσοχατζίδη για τα σχόλια του – καθώς επίσης και την Κατερίνα Χατζοπούλου, τον Θωμά Βουγιουκλή, και την ίδια την Πένη Καμπάκη Βουγιουκλή για χρήσιμα σχόλια επί του θέματος κατά τη διάρκεια του 3ου Συνεδρίου Επιστημολογίας που διοργανώθηκε στην υπέροχη πόλη της Καβάλας τον Σεπτέμβριο του 2019, όπου και πραουσιάστηκε μια πρώτη εκδοχή του άρθρου.

2. Είναι ασφαλές να θεωρήσουμε τη φιλοσοφική παραγωγή της Βυζαντινής περιόδου ως τη μεσαιωνική περίοδο της Ελληνικής Φιλοσοφίας. Οι Βυζαντικοί λόγιοι στοχαστές παραγουν φιλοσοφία (όχι μόνον ως θεραπαινίδα της θεολογίας), και έχουν αφήσει σημαντικό ερμηνευτικό και σχολιαστικό έργο επί κειμένων της κλασσικής φιλοσοφίας όπως του Πλάτωνα ή του Αριστοτέλη.

Για τον Πλάτωνα, επί παραδείγματι, όπως πολύ παραστατικά περιγράφεται στον *Κρατύλο*, τα αντικείμενα του κόσμου έχουν τα φυσικά χαρακτηριστικά τους (την *ουσία* τους), και η λειτουργία της γλώσσας είναι να προσλαμβάνει την ουσία αυτή με τον πιο πιστό τρόπο. Η ουσία των όντων δε διαφέρει από γλώσσα σε γλώσσα, η γλώσσα δεν δημιουργεί νέα πραγματικότητα. Η πραγματικότητα προϋπάρχει της γλώσσας η οποία καλείται να την κωδικοποιήσει με το πιστότερο δυνατό τρόπο.

Σε κατεύθυνση αντίθετη κινείται η λεγόμενη θεωρία της *γλωσσικής σχετικότητας* (*linguistic relativity*), γνωστή επίσης και ως υπόθεση Sapir-Whorf. Η θεωρία αυτή υποστηρίζει ότι η γλώσσα έχει προτεραιότητα έναντι της σκέψης, ότι δηλαδή την ορίζει καθολικά ή σε μεγάλο βαθμό. Βρίσκει την επιτομή της στην περίφημη ρήση του Wittgenstein ότι *τα όρια της γλώσσας μου είναι τα όρια της σκέψης μου*. Ο γλωσσικός σχετικισμός υπήρξε πολύ δημοφιλής θεωρία και έχει μια, αβίαστη θα λέγαμε, διαισθητική έλξη. Δεν είναι προφανές ότι η γλώσσα επηρεάζει τη σκέψη μας;

Και ναι και όχι. Μια προσεκτική θεώρηση της σχέσης γλώσσας και σκέψης καθιστά αναγκαίο να διακρίνουμε δυο πιθανές ερμηνείες της σχετικότητας. Στη απόλυτη μορφή της, η σχετικότητα μας λέει ότι η γλώσσα *πλήρως* καθορίζει τη σκέψη, ότι δηλαδή θέτει περιορισμούς στους ομιλητές ως προς το πώς μπορούν, ή δεν μπορούν, να αντιλαμβάνονται τον κόσμο. Σύμφωνα με αυτή την απόλυτη ερμηνεία, εάν επί παραδείγματι μια γλώσσα δεν διακρίνει γραμματικό γένος, οι ομιλητές της δεν θα μπορούν να αντιλαμβάνονται διακρίσεις γένους και φύλου στον κόσμο – πρόβλεψη που προφανώς δεν ισχύει: τα τουρκικά και τα κινέζικα στερούνται διακρίσεις γραμματικού γένους, αλλά οι Κινέζοι και Τούρκοι ομιλητές φυσικά αντιλαμβάνονται γένος και φύλο, και θα ήταν απλοϊκό και λανθασμένο να υποθέσουμε ότι οι κοινωνίες τους είναι λιγότερο ή καθόλου σεξιστικές από τις κοινωνίες γλωσσών με γραμματικό γένος. Αντιστοίχως, η οριστικότητα και ο χρόνος γίνονται αντιληπτές σε ομιλητές γλωσσών που τυχαίνει να μην διαθέτουν οριστικό άρθρο ή χρονικές κατηγορίες όπως τις γνωρίζουμε από τις ευρωπαϊκές γλώσσες. Η γλώσσα αποτελεί ευέλικτο εργαλείο και, ως σύστημα, τείνει να αναδιοργανώνει επιφανειακές ελλείψεις με ποικίλους τρόπους. Επομένως σίγουρα δεν (περι)ορίζει τη σκέψη κατά τρόπο ολοκληρωτικό, δες McWhorter (2014) για μια πρόσφατη διεισδυτική συζήτηση και συνολικότερη εκτίμηση του θέματος.

Από την άλλη πλευρά, η γλωσσική επίδραση στη σκέψη μπορεί να ειδωθεί ως παραδοχή ότι οι γλωσσικές επιλογές διαμορφώνουν το *μήνυμα* που θέλω να μεταφέρω ως ομιλητής και στοχεύουν να δημιουργήσουν ένα επιθυμητό για τον ομιλητή αποτέλεσμα, π.χ. να συμφωνήσει μαζί του ο συνομιλητής, να διαφωνήσει, να συγκινηθεί, να προκληθεί, να σοκαριστεί κλπ., ανάλογα με τον επικοινωνιακό στόχο της περίστασης εκφώνησης. Η λειτουργία αυτή της γλώσσας – την οποία θα ονομάσω *επιδραστική* – είναι αδύνατον να αμφισβητηθεί αφού, και ας

τονιστεί αυτό, απορρέει από τον ρόλο της γλώσσας ως επικοινωνιακού εργαλείου: η επιτυχής επικοινωνία απαιτεί τη μεγαλύτερη δυνατή αποτελεσματικότητα στην κατασκευή του μηνύματος, και η επιλογή των λέξεων είναι καθοριστική. Ας δώσουμε μερικά παραδείγματα. Το πως θα επιλέξω να ονομάσω την 400-ετή περίοδο πριν από την Ελληνική επανάσταση του 1821 – *Τουρκοκρατία ή Οθωμανική περίοδο* – θα καταδείξει εάν θέλω να τονίσω την τουρκική και κατοχική διάσταση της περιόδου ή αν διατηρώ μια πιο ουδέτερη στάση. Επιλέγοντας τον έναν όρο ή τον άλλον, επιδιώκω να "προλάβω" τον ακροατή μου για το πώς ο ίδιος θα προσλάβει την έννοια στο πλαίσιο της συζήτησης. Ομοίως, εάν αποκαλέσω την πολιτική του εγκλεισμού λόγω Covid – για να χρησιμοποιήσουμε ένα ακόμα πρόσφατο παράδειγμα – με τον αγγλικό όρο *lockdown* και όχι *εγκλεισμό*, δίνω την εντύπωση ότι πρόκειται για κάτι άλλο καθώς η ξένη λέξη αποτρέπει την κινητοποίηση των αρνητικών συνυποδηλώσεων της λέξης *εγκλεισμός*. Τέλος, εάν μιλήσω για το *θέμα ή το πρόβλημα* ή την *κρίση* του μεταναστευτικού δημιουργώ αντιστοίχως εντυπώσεις ουδέτερες ή (ελαφρώς ή περισσότερο) αρνητικές. Σε κάθε περίπτωση μιλούμε για γλωσσικές επιλογές οι οποίες καθορίζονται όχι από τη γλώσσα ή το πώς έχουν τα πράγματα, αλλά από την *πρόθεση* του ομιλητή, δηλαδή από τη σκέψη του – και στοχεύουν στη δημιουργία *κοινού τρόπου σκέψης* με το ακροατήριο αφού η βασική πρόθεση του ομιλητή είναι να πείσει. Η γλώσσα, λοιπόν, είναι το εργαλείο που μας επιτρέπει να δούμε τη σκέψη και την πρόθεση του συνομιλητή μας.

Η επιδραστική αυτή λειτουργία της γλώσσας χωρίζεται σε δύο κατηγορίες: μπορεί είτε να είναι ουδέτερη και συνεργατική (co-operative) είτε μη συνεργατική και *χειριστική* (manipulative) όταν στόχος είναι όχι η επικοινωνία αλλά η εξαπάτηση. Μία συνομιλία μπορεί, βεβαίως, να έχει χαρακτηριστικά και των δύο τύπων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα χειριστικής γλώσσας είναι η προπαγάνδα – που έχει περιγραφεί πολύ εύστοχα από τον George Orwell στα κλασσικά έργα του 1984 και *Politics and the English language* – και η οποία είναι μονοκατευθυντική, δηλαδή δεν αποτελεί συνομιλία αφού το ακροατήριο οφείλει μόνο να αναγνωρίζει και να αποδέχεται τις προθέσεις αυτού που παράγει λόγο, και να μην αντιδρά. Χειριστική γλώσσα συναντούμε εν γένει στον δημόσιο και κυρίως στον πολιτικό λόγο, όπου το ακροατήριο είναι απρόσωπο και η συνομιλία γίνεται συχνά με όρους γενικευτικούς. Επίσης, θα υποστηρίξω, η γλώσσα κοινωνικής δικτύωσης συχνά χαρακτηρίζεται από χειριστικές τάσεις αφού σκοπός είναι η σύντομη προβολή μηνυμάτων με σκοπό την αποδοχή (Like), και επιπλέον η επικοινωνία γίνεται επιγραμματικά, με απλουστευτικούς όρους. Στην παρούσα μελέτη θα διερευνήσουμε πώς ακριβώς προκύπτει η χειριστική γλώσσα, και αξίζει τον κόπο στο μέλλον να διερευνήσουμε τους δύο τύπους γλωσσικής συναλλαγής (συνεργατικό, χειριστικό) στον λόγο της κοινωνικής δικτύωσης με βάση το πλαίσιο που θα αναπτύξω εδώ.

Θα υποστηρίξω ότι η χειριστική γλώσσα στηρίζεται σε τρεις μηχανισμούς.

Ο πρώτος είναι η παραβίαση της *Αρχής της Αληθειακότητας* η οποία αποτελεί θεμέλειο της συνεργατικής συνομιλίας. Η αρχή αυτή, όπως θα δούμε αμέσως, προϋποθέτει ότι ο ομιλητής έχει *αληθειακή στάση* απέναντι στο προτασιακό περιεχόμενο, δεσμεύεται δηλαδή ότι αυτό που λέει είναι αληθές. Όταν παραβιάζεται η αληθειακότητα – πράγμα που συμβαίνει στη χειριστική γλώσσα – η συνομιλία απομακρύνεται από την αλήθεια και οδηγούμαστε σε ψεύδος ή, *α-νοησία* όπου δεν επιτρέπεται καθόλου ο αληθειακός έλεγχος – και ως εκ τούτου οι λέξεις κυριολεκτικά δεν σημαίνουν πλέον κάτι εφόσον συγκρούονται τα νοήματα. Ο τρίτος μηχανισμός επιστρατεύει θετικές λέξεις για να εκφράσουν αρνητική σημασία, έχουμε δηλαδή μία λογικά αταίριαστη σχέση μεταξύ σημαίνοντος και σημαινομένου. Θα ονομάσουμε την τακτική αυτή *νεογλωσσία* (Newspeak) υιοθετώντας τον όρο του George Orwell: λέξεις με θετικό ένδυμα χρησιμοποιούνται για να εκφράσουν αρνητική σημασία, π.χ., όταν αποκαλούμε ένα ψέμα αλήθεια. Ο μηχανισμός αυτός αποσκοπεί στην ιδεολογική εξαπάτηση και τον κοινωνικό έλεγχο, και αποτελεί το θεμελειακό στοιχείο της προπαγάνδας.

Ας ξεκινήσουμε αποσαφηνίζοντας πρώτα την Αρχή της Αληθειακότητας, δίνοντας παραδείγματα όπου διακρίνουμε την αληθειακή από τη *μη αληθειακή* στάση. Κατόπιν θα εξετάσουμε τους τρεις μηχανισμούς που αναφέραμε παραπάνω. Η ιδεολογική χειραγώγηση της γλώσσας σε κάθε περίπτωση συνιστά προσπάθεια χειραγώγησης της σκέψης και αποτελεί εργαλείο *δράσης*, και όχι απλής εκφοράς μηνύματος.

2. Αληθειακή στάση, μη-αληθειακότητα, και επιστημική βάση

Η έννοια της αλήθειας αποτελεί το θεμέλιο της σκέψης, της λογικής και της επιστήμης, καθώς επίσης και της σημασιολογίας ως κλάδου της επιστήμης της γλωσσολογίας. Ο Αριστοτέλης ορίζει την αλήθεια στα *Μεταφυσικά* του (1011b25): «τὸ μὲν γὰρ λέγειν τὸ ὂν μὴ εἶναι ἢ τὸ μὴ ὂν εἶναι ψεῦδος, τὸ δὲ τὸ ὂν εἶναι καὶ τὸ μὴ ὂν μὴ εἶναι ἀληθές, ὥστε καὶ ὁ λέγων εἶναι ἢ μὴ ἀληθεύσει ἢ ψεύσεται: ἀλλ' οὔτε τὸ ὂν λέγεται μὴ εἶναι ἢ εἶναι οὔτε τὸ μὴ ὄν.» Παρόμοιους ορισμούς βρίσκουμε στον Πλάτωνα (*Κρατύλος* 385b2, *Σοφιστής* 263b). Στη σύγχρονη σημασιολογία, οι συνθήκες αλήθειας αποτελούν τη βάση για τον ορισμό της σημασίας μιας δηλωτικής πρότασης, και ορίζονται με βάση το τί ισχύει στην πραγματικότητα: η πρόταση *Το χιόνι είναι λευκό*, μας λέει η θεωρία της *αληθειακής αντιστοιχίας* του Tarski, είναι αληθής εάν και μόνον αν το χιόνι είναι λευκό. Στη θεωρία αυτή – που αποτελεί τη βάση της σύγχρονης σημασιολογίας – η αλήθεια εντοπίζεται σε αντιστοιχία με την πραγματικότητα, και όπως καταλαβαίνουμε, συνεπάγεται μεταφυσικό ρεαλισμό και αντικειμενικότητα.

Η αντικειμενική αλήθεια συνδέεται επίσης με τον γραμματικό χρόνο. Απλές προτάσεις σε ενεστώτα ή παρελθοντικό χρόνο (*Η Αριάδνη επισκέφτηκε το Παρίσι*, *η Αριάδνη τρώει αυτή τη στιγμή*) μπορούν να κριθούν ως αληθείς εάν οι

καταστάσεις που περιγράφουν συνέβησαν σε κάποια χρονική στιγμή στο παρελθόν ή αν συμβαίνουν στο εκφωνηματικό παρόν. Εάν είναι αληθείς οι προτάσεις δηλώνουν γεγονότα. Οι μελλοντικές προτάσεις, σε αντίθεση, όπως *Η Αριάδνη θα επισκεφτεί το Παρίσι του χρόνου* είναι ψευδείς κατά τον χρόνο της εκφώνησης αλλά πιθανώς αληθείς σε μελλοντικό χρόνο, όπως μας λέει ο Αριστοτέλης και οι Giannakidou and Mari (2018) σε πιο πρόσφατη συζήτηση. Το ψεύδος, κατά την Giannakidou (1998) ορίζεται ως *αντι-αληθειακότητα* (*antiveridicality)*.

Ο φιλόσοφος της γλώσσας Paul Grice, στο πρωτοποριακό του δοκίμιο *Logic and Conversation* (1975) οριοθετεί τους κανόνες αυτού που ονομάζουμε στην πραγματολογία *συνεργατική* συνομιλία (co-operative conversation), την οποία θα θεωρήσουμε και ισοδύναμη με την πραγματική επικοινωνία: δύο (ή περισσότεροι, αλλά για οικονομία εστιάζουμε στη βασική περίπτωση των δύο) ομιλητές προσέρχονται συνεργατικά στη συνομιλία με σκοπό την ειλικρινή ανταλλαγή πληροφοριών και μηνυμάτων – και όχι, για παράδειγμα, με την πρόθεση να εξαπατήσουν ή να παραπλανήσουν τον συνομιλητή τους. Στη γλωσσολογία υποθέτουμε ότι, όταν επικοινωνούν, εκ προοιμίου οι συνομιλητές προσέρχονται με συνεργάσιμη διάθεση και ειλικρίνεια (sincerity). Προϋπόθεση της επικοινωνιακής συνομιλίας είναι η λεγόμενη *Ποιότητα* κατά τον Grice που διατυπώνεται ως *Be truthful*, δηλαδή «Πες την αλήθεια», και η οποία εκπορεύεται από την ειλικρινή πρόθεση. Ας εξετάσουμε ένα πολυσυζητημένο παράδειγμα. Ας φανταστούμε ότι η βενζίνη στο αυτοκίνητό μας έχει τελειώσει, το τηλέφωνό μας δεν έχει μπαταρία, και βρισκόμαστε στην άκρη του δρόμου. Περνά ένας περαστικός και τον ρωτάμε αν μπορεί να μας βοηθήσει. Ο άγνωστος Α απαντά:

(1) Α: Υπάρχει ένα βενζινάδικο τρία τετράγωνα παρακάτω.

Η εκφώνηση αυτής της πρότασης από τον Α εκλαμβάνεται από τον Β ως πληροφορία που θα τον βοηθήσει. Ο ομιλητής Β θεωρεί προ-συνομιλιακά ότι ο Α δεν έχει λόγο να τον εξαπατήσει, και άρα του προσφέρει αληθή πληροφορία. Θεωρεί επίσης ότι το εν λόγω βενζινάδικο είναι σε λειτουργία και όχι κλειστό– και πάλι σκεπτόμενος ότι εάν ο Α ήξερε ότι το βενζινάδικο είναι κλειστό, ή είχε κάποια αμφιβολία, θα το έλεγε. Επομένως η αληθειακή πρόθεση είναι ένα default, μια βασική προϋπόθεση για συνεργατική συνομιλία. Θα ορίσουμε την *Αρχή της Αληθειακότητας* ως τη βάση της επικοινωνίας, ακολουθώντας τη συζήτηση των Giannakidou and Mari 2021:

(2) Αρχή της Αληθειακότητας για την επικοινωνία

Μια πρόταση S μπορεί να εκφωνηθεί από ένα ομιλητή Α αν και μόνο αν ο Α είναι αληθειακά δεσμευμένος ως προς το περιεχόμενο π της πρότασης, δηλαδή αν και μόνον αν ο Α γνωρίζει ή πιστεύει ότι το π είναι αληθές.

Η αληθειακότητα αποτελεί *δέσμευση* (commitment) του ομιλητή να εκφωνεί προτάσεις που θεωρεί (*γνωρίζει ή πιστεύει*) ότι είναι αληθείς. Ο ακροατής αναγνωρίζει αυτή τη δέσμευση. Η αληθειακότητα στηρίζεται στο επιστημικό ή δοξαστικό περιεχόμενο του γλωσσικού υποκειμένου που αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα και έχει πληροφορίες για αυτή. Για παράδειγμα:

(3) Α: Να βγούμε έξω?
Β: Βρέχει αυτή τη στιγμή.

Εκφωνώντας την πρόταση (3Β), ο Β έχει ενδείξεις ότι βρέχει – έχει δει τη βροχή, ήταν έξω προηγουμένως, κλπ. – και επομένως γνωρίζει ότι βρέχει. Έχει δηλαδή μια *επιστημική βάση* που καθιστά την πρόταση αληθή, και προσφέρει την πρόταση ως πληροφορία χρήσιμη προκειμένου να ληφθεί απόφαση για το αν πρέπει να βγούμε έξω η όχι. Για την αληθειακή κρίση επομένως είμαστε εξωστρεφείς. Κοιτάζουμε τον κόσμο και εκφράζουμε αληθειακή στάση εάν το προτασιακό περιεχόμενο π συνάδει με την κατάσταση στον κόσμο την οποία περιγράφει. Η αληθειακότητα άρα στηρίζεται στην αντικειμενική αλήθεια, και χαρακτηρίζεται από αναφορικότητα ως προς το τι ισχύει ανεξάρτητα από τη γλώσσα.

Ωστόσο πρέπει να τονίσουμε ότι η αληθειακή στάση δεν παράγεται πάντα στηριζόμενη στον εμπειρικό έλεγχο, και μπορεί συχνά να αποτελεί προϊόν υποκειμενικής και μόνο πίστης ή πεποίθησης. Αυτό κατά κανόνα συμβαίνει όταν έχουμε ρήματα πεποίθησης (*δοξαστικά*) ή ακόμη και φαντασιακά:

(4) α. Η Ευριδίκη *πιστεύει/νομίζει/ονειρεύτηκε* ότι έβρεξε χθες.
β. Η Ευριδίκη *νομίζει/φαντάζεται* ότι το Μιλάνο είναι η πρωτεύουσα της Ιταλίας.

Εδώ έχουμε ρήματα προτασιακών στάσεων που χαρακτηρίζονται ως *δοξαστικά* και φαντασιακά (*ονειρεύομαι*, *φαντάζομαι*). Τα ρήματα αυτά εκφράζουν την αληθειακή πεποίθηση του υποκειμένου της πρότασης (και όχι του ομιλητή), και στηρίζονται στη δική του *δοξαστική* βάση η οποία ενδεχομένως μπορεί να διαφέρει από την πεποίθηση του ομιλητή. Στην περίπτωση του (4β), συγκεκριμένα, είναι κοινή γνώση ότι η πεποίθηση του υποκειμένου είναι λανθασμένη, εντούτοις για να είναι η συνολική πρόταση αληθής απαιτείται δέσμευση του υποκειμένου ως προς τη συμπληρωματική πρόταση, η Ευριδίκη δηλαδή πρέπει όντως να έχει την ψευδή – ως προς την πραγματικότητα – πίστη ότι το Μιλάνο, και όχι η Ρώμη ή κάποια άλλη πόλη, είναι η πρωτεύουσα της Ιταλίας. Η δοξαστική στάση, λοιπόν, ενδέχεται να είναι εντελώς διακεκριμένη από την πραγματικότητα, και για αυτόν τον λόγο οι Giannakidou and Mari την αποκαλούν δυνητικά *σολιψιστική*. Η γνώση, από την άλλη μεριά, στηρίζεται

αποκλειστικά στον εμπειρικό έλεγχο. Η πεποίθηση, όπως θα συζητήσουμε και παρακάτω, ενδέχεται να είναι και εντελώς εσωτερική, αναφορική δηλαδή προς τις εσωτερικές πεποιθήσεις του γλωσσικού δράστη όπως συμβαίνει συνήθως με τις πολιτικές, ιδεολογικές και δογματικές πεποιθήσεις.

Ο δείκτης της οριστικής έγκλισης *ότι* (ενίοτε και *πως*) μαρκάρει την υποκειμενική, ενδεχομένως σολιψιστική δοξαστική στάση, όπως επίσης και την επιστημική:

(5) α. # Η Ευριδίκη γνωρίζει ότι το Μιλάνο είναι η πρωτεύουσα της Ιταλίας.
β. Η Ευριδίκη γνωρίζει ότι η Ρώμη είναι η πρωτεύουσα της Ιταλίας.

Όπως βλέπουμε, το γνωστικό συμπλήρωμα επίσης εκφέρεται με το *ότι*, η γλώσσα επομένως διακρίνει συνολικά την αληθειακή στάση ανεξάρτητα από το εάν αυτή είναι αντικειμενική (όπως στην περίπτωση της γνώσης) ή υποκειμενική (όπως στην περίπτωση των δοξαστικών κατηγορημάτων). Προσέξτε στο (5α) ότι ένα συμπλήρωμα με ψευδές περιεχόμενο είναι ανεπίτρεπτο με το ρήμα *γνωρίζω*. Η παραδοσιακή λοιπόν παραδοχή ότι η οριστική έγκλιση είναι η έγκλιση του πραγματικού δεν ισχύει. Η οριστική είναι η έγκλιση της αληθειακής στάσης, δηλαδή αυτού που είναι ή πιστεύεται ότι είναι αληθές από το υποκείμενο της κύριας πρότασης– όπως έχω τεκμηριώσει εκτενώς παλαιότερα (Giannakidou 1994, 1997, 1998, 2009) καθώς επίσης και στο πρόσφατο Giannakidou and Mari 2021. Η Chatzopoulou 2012, 2019 έχει τεκμηριώσει τη γενίκευση αυτή στη διαχρονία της Ελληνικής γλώσσας, ξεκινώντας από τα Ομηρικά Ελληνικά. Αυτό που κρατάμε είναι ότι η γραμματική της Ελληνικής διαχρονικά κωδικοποιεί τις αληθειακές διακρίσεις στην κατηγορία της έγκλισης, καθώς επίσης και στην κατηγορία της *άρνησης* – με την επιλογή *δεν* και *μην* –, τη νομιμοποίηση των στοιχείων πολικότητας (όπως *κανένας*, *τίποτα*, κλπ.) και παρόμοια φαινόμενα όπως έχει καταδειχτεί στις προαναφερθείσες εργασίες.

Όταν ρωτάμε, μετατοπιζόμαστε σε μη-αληθειακή στάση:

(6) α. Έβρεξε χθες?
β. Αναρωτιέμαι αν έβρεξε χθες.

Η μη-αληθειακή στάση εκφράζει αβεβαιότητα: ο ομιλητής τώρα δεν μπορεί να δεσμευτεί αληθειακά αφού δε γνωρίζει ότι το προτασιακό περιεχόμενο είναι αληθές, δε γνωρίζει όμως ότι είναι και ψευδές. Η αρνητική πρόταση αποτελεί περίπτωση δέσμευσης η οποία χαρακτηρίζεται από βεβαιότητα ότι ισχύει το αντίθετο του πραγματικού, και είναι *αντι-αληθειακή*, όχι απλώς μη-αληθειακή. Η μη-αληθειακή στάση αφήνει ανοιχτό και το θετικό και το αρνητικό ενδεχόμενο, και αποτελεί, όπως έχω τονίσει επανειλημμένως, ένα είδος αξιολό-

γησης του περιεχομένου ως πιθανότητα ή ως επιθυμία, όπως βλέπουμε στις συμπληρωματικές προτάσεις βουλητικών ρημάτων:

(7) Θέλω τόσο πολύ να βρέξει!

Η προτασιακή στάση της επιθυμίας είναι μη αληθειακή, καθώς το επιθυμητό είναι απλώς πιθανότητα και διακρίνεται από το πραγματικό. Σημαντικό είναι να σημειώσουμε τη χρήση του υποτακτικού συνδέσμου *να* ο οποίος, όπως έχω υποστηρίξει, μαρκάρει τη μη-αληθειακή στάση (όπως αντιστοίχως το *ότι* μαρκάρει την αληθειακή).

Η συγκινησιακές στάσεις, από την άλλη πλευρά, προϋποθέτουν αληθειακότητα:

(8) Χάρηκα που έβρεξε.

Οι συγκινησιακές στάσεις, οι οποίες στα Νέα Ελληνικά εισάγονται με τον σύνδεσμο *που*, ονομάζονται επίσης και *γεγονοτικές* ακριβώς επειδή προϋποθέτουν ότι το συμπλήρωμά τους είναι αληθές, ότι είναι ένα γεγονός: χαίρομαι ή λυπάμαι για κάτι που συνέβη. Απ' αυτή την άποψη τα συγκινησιακά κατηγορήματα είναι όμοια με τα γνωστικά, τα οποία εκφέρονται με *ότι* (και ενίοτε επίσης με *που*).

Μια άλλη σημαντική κατηγορία προτασιακών στάσεων είναι οι λεγόμενες *τροπικές* (modal), οι οποίες εκφράζονται με επίθετα (*πιθανό*, *δυνατόν*, *αναγκαίο*, κλπ.), επιρρήματα (*ίσως*, *μάλλον*, *πιθανώς*), και ρήματα (*πρέπει*, *μπορεί*, *ενδέχεται*, κλπ). Οι τροπικές στάσεις είναι μη-αληθειακές και το συμπλήρωμά τους, όπως είναι αναμενόμενο, εισάγεται με το *να*:

(9) α *Ίσως* να βρέχει στο Σικάγο αυτή τη στιγμή.
β Η Αριάδνη μπορεί να κοιμάται τώρα.
γ Η Αριάδνη πρέπει μάλλον να είναι γιατρός.

Αντιλαμβανόμαστε την αντίθεση με την απλή αληθειακή πρόταση *Βρέχει αυτή τη στιγμή*, όπου ο ομιλητής δεσμεύεται ως προς την αλήθεια. Όταν ο ομιλητής επιλέξει να χρησιμοποιήσει μια τροπική έκφραση, δηλώνει ότι δεν είναι απολύτως σίγουρος για την αλήθεια. Το προτασιακό περιεχόμενο θεωρείται πιθανό, έως και πολύ πιθανό, αλλά όχι αληθές.

Με αυτά τα βασικά, ας εξετάσουμε τώρα την *επιστημική βάση* της αληθειακής κρίσης, δηλαδή ποια είναι τα συστατικά εκείνα στοιχεία που καθορίζουν την αληθειακή δέσμευση.

3. Η επιστημική βάση: αντικειμενικοί και υποκειμενικοί παράγοντες

Ας θεωρήσουμε την παρακάτω πρόταση:

(10) Η Αριάδνη έχει διαβάσει το *Πόλεμος και Ειρήνη*.

Όπως είπαμε προηγουμένως, για να εκφωνήσει ο ομιλητής την πρόταση αυτή πρέπει να έχει πληροφορηθεί ή να πιστεύει ότι η Αριάδνη έχει διαβάσει το βιβλίο του Τολστόι *Πόλεμος και Ειρήνη*– να έχει δηλαδή μια αληθειακή επιστημική βάση ως προς την πληροφορία αυτή. Πώς διαμορφώνεται αυτή η επιστημική βάση; Ποιοι παράγοντες καθορίζουν τη γνώση ή την πεποίθηση και επομένως την αληθειακότητα;

Όταν οι συνομιλητές ανταλλάζουν πληροφορίες σε μια συνομιλία αξιολογούν το προτασιακό περιεχόμενο π ως αληθές, ψευδές ή αβέβαιο όχι εκ του μηδενός, αλλά με βάση πληροφορίες και πεποιθήσεις που ήδη έχουν. Αυτές οι πληροφορίες και πεποιθήσεις αποτελούν αυτό που αποκαλώ επιστημική βάση, την οποία αλλιώς θα λέγαμε και *αποδεικτική* βάση αφού περιέχει τις προτάσεις εκείνες οι οποίες αποτελούν ένδειξη η απόδειξη για την αλήθεια η μή του π. Η βάση αυτή, όπως έχει υποστηριχθεί στο Giannakidou and Mari 2021, αποτελείται από δύο τύπους περιεχομένου, αντικειμενικό και υποκειμενικό.

Κατά πρώτον, αποτελείται από *δηλωτικό πληροφοριακό* περιεχόμενο, το οποίο αποτελεί το γνωστικό κομμάτι της επιστημικής βάσης επειδή συγκροτεί το τί γνωρίζει ο ομιλητής. Μέρος αυτού του περιεχομένου αποτελείται από προτάσεις που αντιστοιχούν σε κοινή και άρα αδιαμφισβήτητη γνώση (ότι, π.χ., η γη είναι στρογγυλή, ότι η Ελλάδα είναι κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ότι υπάρχει ένα λογοτεχνικό έργο που λέγεται *Πόλεμος και Ειρήνη*, κλπ.). Αυτές οι πληροφορίες, ως γνωστικό κομμάτι της επιστημικής βάσης, είναι *αντικειμενικές* και χρησιμοποιούνται πάντα ως έλεγχος της πραγματικότητας– εφόσον όπως προ-είπαμε η γνώση είναι αναφορική στον κόσμο, λειτουργεί δηλαδή ως απόδειξη. Αποδείξεις επίσης αποτελούν και πληροφορίες *ιδιωτικές* για γεγονότα που γνωρίζει ο ομιλητής από προσωπική του εμπειρία, σπουδές, μελέτες, ιδιωτικό βίο κλπ. Η ιδιωτική γνώση είναι επίσης αντικειμενικού χαρακτήρα και έχει έντονη εμπειρική αφετηρία– είναι αυτό που κοινώς θα λέγαμε *γνώση από πρώτο χέρι* την οποία ένα ορθολογικός ομιλητής χρησιμοποιεί μαζί με την κοινή γνώση για να εκτιμήσει τις νέες πληροφορίες που προσλαμβάνει ως αληθείς–εάν συμφωνούν ή απορρέουν από αυτά που ο ίδιος γνωρίζει– ή όχι. Εάν για παράδειγμα ο συνομιλητής εκφωνήσει την πρόταση *Οι επιστήμονες ανακάλυψαν ότι η γη είναι επίπεδη*, η πρώτη αντίδραση ενός ορθολογικού ακροατή είναι να αμφιβάλλει για την αλήθεια της πρότασης αυτής επειδή συγκρούεται με την ήδη υπάρχουσα γνώση της επιστημικής του βάσης.

Κατά δεύτερο λόγο, η επιστημική βάση περιέχει περιεχόμενο το οποίο θα αποκαλέσουμε *συγκινησιακό* και το οποίο δεν είναι αναγκαστικά ορθολογικό. Το περιεχόμενο αυτό είναι υποκειμενικό και σε μεγάλο βαθμό ενδογενές: συγκροτείται από τις γενικότερες πεποιθήσεις του ομιλητή, πολι-

τικές, ιδεολογικές, θρησκευτικές, αισθητικές πεποιθήσεις καθώς επίσης και τις προτιμήσεις και επιθυμίες του. Τη δράση αυτού του περιεχόμενου τη διακρίνουμε καθαρά όταν χρησιμοποιούνται τα λεγόμενα κατηγορήματα υποκειμενικών στάσεων (όπως *νόστιμο*, *βαρετό*, *ενοχλητικό*, *καταπληκτικό*, *όμορφο*, *τρομακτικό* και τα συναφή), τα οποία πρόσφατα έχει μελετήσει ο Lasersohn (2005). Για παράδειγμα:

(11) α. Το κρέας είναι νόστιμο.
β. Η ταινία αυτή ήταν καταπληκτική.

Στις περιπτώσεις αυτές δεν υπάρχει κοινή αποδοχή ή *γνώση* του τί είναι νόστιμο. Ένας χορτοφάγος θα διαφωνήσει με την πρόταση (11α) και η διαφωνία δεν μπορεί να εκτιμηθεί σε κοινά αποδεχτή εμπειρική βάση. Το εάν κάτι είναι νόστιμο ή όχι είναι συνάρτηση αποκλειστικά ιδιωτικής κρίσης και δεν μπορεί να κριθεί αντικειμενικά, δεν υπάρχει δηλαδή ένα κοινά αποδεχτό σύνολο χαρακτηριστικών βάσει των οποίων κάτι θα κριθεί αντικειμενικά νόστιμο ή όχι– σε αντίθεση, ας πούμε, με τα επίθετα *πλαστικό*, *ξύλινο*, *αμερικανικό*, τα οποία μπορούν και επιβάλλεται να κριθούν σε αντικειμενική βάση. Το εάν κάτι είναι πλαστικό ή ξύλινο είναι αποτέλεσμα αντικειμενικής κρίσης (βάσει της χημικής σύστασης του υλικού), και δεν υπόκειται σε υποκειμενική ποικιλότητα.

Υποκειμενικά είναι και τα αξιολογικά κατηγορήματα εν γένει όπως κατηγορήματα *καταπληκτικό*, *όμορφο*, *άσχημο* κλπ. Υπάρχουν βεβαίως διαβαθμίσεις στην υποκειμενικότητα αξιολογικών κατηγορημάτων, και όταν προχωρούμε σε κατηγορήματα όπως *δίκαιο*, *άδικο*, *ψηλός*, *πλούσιος*, ακόμη και *νόστιμος*, αποδεχόμαστε ότι κάποια βασικά κοινώς αποδεκτά αντικειμενικά κριτήρια οφείλεται να υπάρχουν – το ποιά όμως είναι αυτά είναι πολλές φορές δύσκολο να εντοπιστεί επειδή ο ορισμός τους θα επηρεάζεται κάθε φορά από την περίσταση εκφώνησης: το τι μετρά ως ψηλό για ένα κτίριο διαφέρει από το τί μετρά ως ψηλό για έναν ενήλικα ή για ένα παιδί, για έναν άνδρα ή μια γυναίκα, δεν υπάρχει δηλαδή απόλυτος αριθμός. Τα αντικειμενικά κριτήρια του *δίκαιο* και *άδικο* επίσης επηρεάζονται και από το συγκινησιακό κομμάτι της επιστημικής βάσης, από τις επιθυμίες, τις πολιτικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις κλπ. Η παρουσία λοιπόν της υποκειμενικής κρίσης καθιστά την αληθειακή κρίση ευάλωτη σε τέτοιου είδους παράγοντες–τους οποίους εκμεταλλεύεται συστηματικά η χειριστική γλώσσα.

4. Χειριστική γλώσσα: πώς προκύπτει η αληθειακή εκτροπή

Ας ξεκινήσουμε με τον ορισμό του τί είναι χειριστική γλώσσα. Όπως είχαμε πει στην αρχή, ο τρόπος που επιλέγω ως ομιλητής να περιγράψω η να ονομά-

σω κάτι θα επηρεάσει το τρόπο με τον οποίο ο συνομιλητής μου θα αντιληφθεί την οντότητα αυτή. Με άλλα λόγια, οι γλωσσικές επιλογές που θα κάνω διαμορφώνουν το *μήνυμα* που θα μεταφέρω στον ακροατή. Η επιδραστική αυτή λειτουργία, όπως είπαμε προηγουμένως, απορρέει από τον ρόλο της γλώσσας ως επικοινωνιακού εργαλείου: η επιτυχής επικοινωνία απαιτεί τη μεγαλύτερη δυνατή αποτελεσματικότητα στην κατασκευή του μηνύματος, και η επιλογή των λέξεων είναι καθοριστική ώστε ο ακροατής να αντιλαμβάνεται σωστά τις προθέσεις του ομιλητή.

Όταν η γλώσσα γίνεται χειριστική, ο ομιλητής παραβιάζει τη συνεργατικότητα και δεν επιδιώκει την επικοινωνία αλλά τη χειραγώγηση, τη σύγχυση ή την παραπλάνηση του ακροατή του. Αυτές οι προθέσεις προϋποθέτουν *αληθειακή εκτροπή*, που σημαίνει ότι αποδεσμευόμαστε από την αρχή της αληθειακότητας, ή την εφαρμόζουμε πιο χαλαρά. Κύριο χαρακτηριστικό της χειριστικής γλώσσας είναι η χαλάρωση ή ελαστικοποίηση της σημασίας γενικότερα, που οδηγεί στην απώλεια του νοήματος, δηλαδή την α-ανοησία ή τη λεγόμενη *μπουρδολογία* (αποδίδω εδώ το bullshit το οποίο έχει αποτελέσει αντικείμενο έρευνας στο *Frankfurt 2005*), και εν τέλει την επιβολή νέου νοήματος.

Θα διερευνήσουμε τρεις τύπους αληθειακής εκτροπής. Ο πρώτος ορίζεται από τη μεταφορική επέκταση της αρχικής σημασίας– ξεκινά δηλαδή ως ένα είδος φαινομενικά αθώας μεταφοράς που έχει ως σκοπό την ελαστικοποίση της σημασίας και άρα του *εύρους* της έννοιας. Το φαινόμενο αυτό είναι γνωστό με τον νεολογισμό *concept creep* (Haslam 2016) και ξεκίνησε από το λεξιλόγιο ψυχολογικών όρων όπως *τραύμα*, *κακοποίηση*, *βία* κλπ., όταν η επέκταση τους κατευθύνεται από το φυσικό στο μη-φυσικό πεδίο. Η δεύτερη εκτροπή παρατηρείται με την ελαστικοποίηση της σημασίας στον πολιτικό λόγο και αφορά τη χρήση όρων όπως *δημοκρατία*, *ελευθερία*, *φασισμός*, κλπ., οι οποίες κατά τον George Orwell στο άρθρο του του 1945 *Poltitics and the English language* έχουν τόσο χαλαρή, πολύ-οριζόμενη, και συχνά συγκρουόμενη σημασία που καταντούν *meaningless*, δηλαδή α-νόητες (ή, μπούρδες (bullshit)). Η τρίτη, και πιο ακραία, περίπτωση αληθειακής εκτροπής που θα διακρίνουμε είναι το λεγόμενο Newspeak το οποίο θα αποδώσω ως *νεογλωσσία*. Στην περίπτωση αυτή έχουμε μία ιδεολογικού τύπου πρακτική η οποία στοχεύει στην πλήρη αντιστροφή της αληθειακότητας, και έχει ως στόχο όχι απλώς την εξαπάτηση αλλά την επιβολή μιας παραπλανητική *διπλονοησίας* (doublethink). Είναι σαφές ότι όλες οι εκτροπές αυτές μπορούν να θεωρηθούν ότι αποτελούν δυνάμει ρεπερτόριο της προπαγάνδας εφόσον η γλώσσα χρησιμοποιείται ως εργαλείο για να αλλοιώσει τη σκέψη και – στη διπλονοησιακή εκδοχή – να δημιουργήσει πραπλανητικές κατηγορίες στην υπηρεσία της ιδεολογίας.

Ας εξετάσουμε κάθε περίπτωση ξεχωριστά.

4.1. Μεταφορική ελαστικοποίηση, ή *είδωλα* εννοιών

Η εκτροπή αυτή αποτελεί την πιο, φαινομενικά τουλάχιστον, "αθώα" επέμβαση. Εντοπίζεται συχνά στον ψυχολογικό λόγο, και έχει συζητηθεί εκτενώς στο Haslam (2016) ο οποίος έχει την έχει ορίσει. Ο Haslam περιγράφει το φαινόμενο συζητώντας τους τεχνικούς όρους *κακοποίηση (abuse), τραύμα (trauma), βία* (*violence), εξάρτηση (addiction)* μεταξύ άλλων. Η κεντρική παρατήρηση είναι ότι οι λέξεις αυτές έχει υποστεί νοηματική *επέκταση* από το πεδίο του φυσικού στο νοητικό η οποία, όπως θα υποστηρίξω εδώ, στηρίζεται συστηματικά στη φαινομενικά ουδέτερη λειτουργία της μεταφοράς.

Ο όρος κακοποίηση, για να ξεκινήσουμε από ένα παράδειγμα του Haslam, ορίζεται με βάση πράξεις βίας απέναντι σε πρόσωπο όπως στην περίπτωση της κακοποίησης ανηλίκου ή της σεξουαλικής κακοποίησης – οι οποίες αποτελούν και τις κατεξοχήν καταστάσεις που χαρακτηρίζονται ως κακοποίηση. Στις περιπτώσεις αυτές έχουμε μετρήσιμα, παρατηρήσιμα, εμπειρικά (και άρα αληθειακά) ελέγξιμα *αντικειμενικά* κριτήρια (μώλωπες, τραυματισμοί, κλπ.) που λειτουργούν ως αποδείξεις κακοποίησης: η ύπαρξη των φυσικών πράξεων βίας αποτελεί, θα λέγαμε, το αληθειακό/αποδεικτικό κριτήριο της κακοποίησης. Πρόσφατα, όμως, επισημαίνει ο Haslam, ο όρος έχει προταθεί να συμπεριλάβει την περίπτωση της αμέλειας η παραμέλησης (ανηλίκου ή υπερήλικα, λόγου χάριν) όπου δεν παρατηρείται φυσική πράξη βίας αλλά το αντίθετο: έχουμε *απουσία* πράξης. Αυτός που παραμελεί δεν κάνει τίποτα, κυριολεκτικά. Επομένως στην περίπτωση αυτή χρησιμοποιείται ο όρος *κακοποίηση μεταφορικά* και ως εκ τούτου, θα μπορούσαμε να πούμε αυθαίρετα, εφόσον η μεταφορά έχει σε μεγάλο βαθμό αυθαίρετο χαρακτήρα. Όταν λέμε, για παράδειγμα, *είσαι το φως μου* μπορούμε να εννοούμε έναν αριθμό πραγμάτων– από το ότι είσαι η προϋπόθεση για τη ζωή μου, ή αυτό που μου δίνει θετική διάθεση, ή αυτό που με κάνει να βλέπω τα πράγματα φωτεινά, ή ότι σ' αγαπώ, κλπ. Αλλά κυριολεκτικά το αντικείμενο της μεταφοράς, δηλαδή ο συνομιλητής μας, δεν έχει την ιδιότητα του φωτός.

Αντιστοίχως, μιλούμε για *λεκτική κακοποίηση* χωρίς να υπάρχει παρουσία φυσικής πράξης κακοποίησης. Ποιο είναι, για παράδειγμα, το αντικειμενικό, παρατηρήσιμο, κοινώς αποδεκτό κριτήριο λεκτικής κακοποίησης; Βρίζοντας κάποιον δεν παράγω μώλωπες. Πώς είναι παρατηρήσιμη η «κακοποίηση» μέσω γλώσσας όταν τα «συμπτώματα» είναι απολύτως υποκειμενικά και άρα σολιψιστικά και μη παρατηρήσιμα? Η συστηματική μεταφορική επέκταση του όρου αυτού ελαστικοποιεί το σύνολο αναφοράς της έννοιας, απομακρύνοντάς την από την κυριολεκτική της αναφορά και επιτρέποντάς τη να χρησιμοποιηθεί πιο ελεύθερα, και κυρίως χωρίς να μπορεί να ελεγχθεί αληθειακά αφού δεν έχουμε πλέον ένα σαφές αποδεικτικό κριτήριο. Ποιο το αδιαμφισβήτητο αντίστοιχο των μωλώπων στη μη-φυσική κακοποίηση; Το αποτέλεσμα είναι αυτό

που θα ονομάζαμε *loose talk* δηλαδή *χαλαρή ή πρόχειρη*, και εν τέλει *ανακριβής* ομιλία– η οποία μπορεί να είναι αβλαβής συγκυριακά, αλλά όταν επαναλαμβάνεται συστηματικά και σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα, εξουδετερώνει τη νοηματική διαφορά του φυσικού από το μη-φυσικό και μπορεί να συσκοτίσει την κρίση ή τη δράση στον τομέα λήψεως αποφάσεων.

Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και με τη λέξη *βία*, και όπως θα δούμε, και με τη ίδια τη λέξη *αλήθεια*. Ας θεωρήσουμε πρώτα τη *βία*. Ακούμε συχνά τον όρο *λεκτική βία*, *βίαιη γλώσσα*, *η σιωπή είναι βία* και πολλά παρόμοια ειδικά σε πολιτικά και ακτιβιστικά σλόγκαν, και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Δεδομένων των όσων προ-είπαμε, αντιλαμβανόμαστε ότι οι χρήσεις αυτές δεν αναφέρονται σε καταστάσεις που αποτελούν κυριολεκτική (παρατηρήσιμη) βία. Ακόμη και όταν μια πρόταση προτρέπει σε βία, η γλώσσα η ίδια δεν μπορεί να είναι βία διότι δεν περιέχει και ούτε προκαλεί, τα φυσικά χαρακτηριστικά της βίας, όπως τραυματισμό, μώλωπες κλπ. Είναι σαφές επομένως ότι όταν χαρακτηρίζουμε τη γλώσσα βίαιη το κάνουμε αυτό με μεταφορική πρόθεση, όπως ακριβώς όταν λέμε *Μπροστά στο μουσείο βρίσκεται ένα μαρμάρινο λιοντάρι* δεν εννοούμε ένα πραγματικό λιοντάρι αλλά ένα άγαλμα δηλαδή *ομοίωμα* λιονταριού. Εάν ήταν πραγματικό το λιοντάρι δεν θα ήταν μαρμάρινο. Αντιστοίχως, το είδωλο ενός λιονταριού καθώς καθρεφτίζεται στην επιφάνεια του νερού επίσης δεν ισούται με το λιοντάρι, είναι απλώς *είδωλο*, δηλαδή εικόνα του. Η αριστοτελική αρχή της αντίφασης λειτουργεί ως αδιαμφισβήτητο κριτήριο αλήθειας: κάτι μαρμάρινο ή μια εικόνα δεν μπορεί να είναι όν, ως εκ τούτου ένα λιοντάρι που είναι όν δεν μπορεί να αποτελείται από μάρμαρο αλλά από κύτταρα, δέρμα, όργανα, κόκκαλα, κλπ., όπως όλα τα όντα. Το ότι αποτελείται από αυτά τα συστατικά είναι *ουσιαστική* (για να θυμηθούμε και πάλι τον Αριστοτέλη) ιδιότητα του όντος, τέτοια ώστε ακόμη και αν το ον αλλάξει – ας πούμε ένα άρρωστο ή νεκρό λιοντάρι – πάλι αποτελείται από τα ίδια στοιχεία. Κατά ανάλογο τρόπο, συστατικό της γλώσσας είναι να αποτελείται από ήχους και γράμματα, και όχι από γροθιές ή κλωτσιές, ή μόρια νερού όπως το είδωλο του λιονταριού στην υδάτινη επιφάνεια. Οφείλουμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι όταν αποδίδουμε το κατηγόρημα *βία*, *βίαιη* στη γλώσσα το κάνουμε όπως όταν αποδίδουμε το κατηγόρημα *μαρμάρινο* στο άγαλμα: όπως το άγαλμα δεν είναι λιοντάρι έτσι και η βίαιη γλώσσα δεν είναι βία. Πόσο μάλλον η *σιωπή* στο σλόγκαν *η σιωπή είναι βία*. Η μεταφορική επέκταση, επομένως, δημιουργεί 'είδωλα' των εννοιών τα οποία είναι εμφατικώς διακριτά από την έννοια– αλλά εκμεταλλεύεται τη δύναμη της μεταφοράς δημιουργώντας μια ψευδή ισοδυναμία μεταξύ ειδώλου και έννοιας, η οποία ενδέχεται να συμβαίνει κάποιες φορές με καλό σκοπό αλλά εν τέλει παραπλανεί.

Καταλαβαίνουμε επομένως ότι όταν χρησιμοποιούμε είδωλα εννοιών παραβιάζουμε την αρχή της Αληθειακότητας– και τούτο γίνεται χωρίς να το

αντιλαμβανόμαστε τις περισσότερες φορές, όπως βλέπουμε στο παρακάτω παράδειγμα:

(12) Είναι και η **λεκτική βία** που συρρικνώνει με τον ίδιο τρόπο το «**ανάστημα**» του ατόμου. Πηγή: iefimerida.gr - https://www.iefimerida.gr/news/482946/ta-6-simadia-poy-deihnoyn-oti-yparhei-lektiki-sti-shesi

Προσέξτε πώς η λεκτική βία παρουσιάζεται εδώ ως πραγματική βία, ενώ στη ίδια πρόταση το κείμενο ξεχωρίζει το «**ανάστημα**» ως μεταφορικό, μαρκάροντας το με τα εισαγωγικά όπως συχνά συμβαίνει (*η «βοήθειά» του μόνο βοήθεια δεν ήταν).* Το συγκινησιακό αποτέλεσμα που επιδιώκει ο αρθρογράφος νομιμοποιεί την ειδωλοποίση της σημασίας της λέξης βία ώστε να συμπεριλάβει μη-βία–με ό,τι δράση ενδεχομένως αυτό συνεπάγεται, για παράδειγμα λογοκρισία (στην περίπτωση της *βίαιης γλώσσας*) ή εξαναγκασμό (στην περίπτωση του *η σιωπή είναι βία*). Και στις δύο περιπτώσεις η επέκταση της έννοιας *βία* αποτελεί αληθειακή εκτροπή που υπαγορεύεται για ιδεολογικούς κυρίως λόγους. Η, κατά τα άλλα, ουδέτερη λειτουργία της μεταφοράς εργαλειοποιείται προκειμένου να χειραγωγηθεί η σημασία της λέξης *βία* για εξωγλωσσικούς σκοπούς.

Ας σκεφτούμε, τέλος, την ειδωλική χρήση της ίδιας της λέξης *αλήθεια*. Ας δούμε τα εξής παραδείγματα:

(13) Αυτό που θελω να φωνάξω σε όλους ειναι το να είστε χωρις φόβο και ενοχή,χωρις ανασφάλεια και εξάρτηση. Η αλήθεια του καθενός ει ναι άλλη, ειναι δική του! Η αληθεια (μου) ειναι...

(14) Η αλήθεια του καθένα μετερίζι και σταθμός
γιατί αυτό έχει θελήσει ή γιατί δε θα τολμήσει
δεν μπορεί να κάνει αλλιώς (τραγούδι, Χαρις Αλεξίου)

Από τη φύση της η αλήθεια δεν μπορεί παρά να είναι μία αφού ορίζεται, όπως προ-είπαμε, με βάση την πραγματικότητα, και άρα είναι αντικειμενική. Αυτό που περιγράφεται ως αλήθεια στα παραπάνω είναι είδωλα, "αγάλματα" αλήθειας: υποκειμενικές στάσεις όπως ο συναισθηματικός κόσμος, τα βιώματα ή η οπτική των ανθρώπων, πώς βλέπουν τα πράγματα. Η λεγόμενη «αλήθεια» του καθενός είναι η προσωπική εμπειρία, το τί νιώθει κανείς, πώς αντιλαμβάνεται και ερμηνεύει την εμπειρία του–και άρα στάση που περιέχει πολλά υποκειμενικά στοιχεία. Η χρήση αυτή της λέξης *αλήθεια* είναι, επομένως, παραπλανητική γιατί συγχέει την αντικειμενική με την υποκειμενική διάσταση, και ανοίγει την πόρτα, σπέρνει την ιδέα ότι η αλήθεια μπορεί να είναι σχετική – κάτι που είναι εκ φύσεως αδύνατον. Η *ερμηνεία* είναι σχετική και όχι η αλή-

θεια. Θυμηθείτε τα υποκειμενικά κατηγορήματα που συζητήσαμε προηγουμένως (*Το κρέας είναι νόστιμο*). Στις περιπτώσεις αυτές έχουμε καθαρά υποκειμενικές στάσεις που δεν επιδέχονται αντικειμενική αλήθεια. Η χρήση της λέξης *αλήθεια* στην περίπτωση αυτή αποτελεί είδωλο, και η μη διάκρισή της από την αλήθεια προκαλεί σύγχυση.

4.2. Ελαστικοποίηση της σημασίας και α-νοησία στον πολιτικό λόγο

Η ελαστικοποίηση της σημασίας στον πολιτικό λόγο είναι πολύ γνωστό φαινόμενο και έχει συζητηθεί εκτενώς από τον George Orwell στο πολύ γνωστό άρθρο του *Politics and the English language*. Ο Orwell θεωρεί αυτή την ελαστικοποίηση *διαφθορά* (corruption) της γλώσσας και τονίζει ότι «η παρακμή της γλώσσας οφείλεται σε πολιτικούς και οικονομικούς λόγους και οδηγεί στην βλακεία». Κατά τον Orwell:

> «Ένα αποτέλεσμα μπορεί να γίνει αιτία, ενισχύοντας τον αρχικό σκοπό και παράγοντας το ίδιο αποτέλεσμα σε πιο εντατικοποιημένη μορφή, και ούτω καθεξής επ' αόριστον. Ένας άνθρωπος μπορεί να το ρίξει στο ποτό γιατί θεωρεί τον εαυτό του αποτυχημένο, και κατόπιν να νιώθει ακόμα πιο αποτυχημένος επειδή το έχει ρίξει στο ποτό. Ακριβώς το ίδιο συμβαίνει και με την αγγλική γλώσσα. Γίνεται άσχημη και ανακριβής επειδή οι σκέψεις μας είναι βλακώδεις, και με τη σειρά της η ατημελησία και η αφροντισιά της γλώσσας καθιστά πιο εύκολο να έχουμε βλακώδεις σκέψεις. Η σύγχρονη αγγλική γλώσσα είναι γεμάτη κακές συνήθειες τις οποίες μπορεί κανείς να αποφύγει εάν προσπαθήσει να μπει στον κόπο να είναι ακριβής.» (σελ. 127-128, μετάφραση ΑΓ).

Το κείμενο αυτό θέτει πολύ κεντρικά τη σχέση γλώσσας και σκέψης και προβάλλει την αλληλεπίδραση στη σχέση αυτή: οι βλακώδεις (foolish στο πρωτότυπο) σκέψεις οδηγούν σε ανακριβή και ατημέλητη (*foolish, ugly, slovenliness* στο πρωτότυπο) γλώσσα, και αντιστρόφως. Τονίζεται ότι ένα αποτέλεσμα (παρηκμασμένη γλώσσα) μπορεί να γίνει επίσης και η αιτία μέσω της οποίας συνεχίζει ο μαρασμός και η παρακμή της γλώσσας. Η γλώσσα γίνεται άσχημη και ανακριβής επειδή οι σκέψεις είναι βλακώδεις– και η προχειρότητα της γλώσσας διευκολύνει την παραγωγή βλακωδών σκέψεων. Όπως βλέπουμε, ο Orwell χρησιμοποιεί σωρεία αρνητικών επιθέτων για τη διαφθορά της γλώσσας (ugly, declining, slovenliness) ακριβώς για να καταδείξει ότι η απομάκρυνση από την ακρίβεια και την αλήθεια οδηγεί σε βλακεία και ασχήμια τόσο στη γλώσσα όσο και στη σκέψη.

Η ανακρίβεια θεωρείται ασχήμια που ενισχύει την προχειρότητα της σκέψης. Κατά τον Orwell, λοιπόν, όπως και για μας, η ανακρίβεια είναι προβλη-

ματική επειδή ξεφεύγει από την αλήθεια. Το αποτέλεσμα είναι η παραγωγή προβληματικής σκέψης. Σε άλλο σημείο, ο Orwell μιλά για «νεκρές» μεταφορές, δηλαδή τόσο επαναλαμβανόμενες και κοινότυπες χρήσεις εκφράσεων που καταντούν να μην έχουν πια κανένα, ή ελάχιστο περιεχόμενο. Πολύ χαρακτηριστικό είναι κι αυτό που λέει για τις α-νόητες (meaningless) λέξεις, των οποίων ως χαρακτηριστικά παραδείγματα φέρνει τις λέξεις *δημοκρατία*, *ελευθερία*, *φασισμός*. Λέει σχετικά:

> «Πολλές πολιτικές λέξεις έχουν υποστεί κακομεταχείριση. Η λέξη «φασισμός» έχει αυτή τη στιγμή μηδενική σημασία εκτός ίσως από το να δηλώσει «αυτό που είναι ανεπιθύμητο». Οι λέξεις *δημοκρατία*, *σοσιαλισμός*, *πατριωτισμός*, *δικαιοσύνη* έχουν πολλαπλά νοήματα η καθεμία, κάποια από τα οποία είναι ασυμβίβαστα μεταξύ τους. Στην περίπτωση της «δημοκρατίας» όχι μόνο δεν υπάρχει κοινά αποδεκτός ορισμός, αλλά και η προσπάθεια να βρεθεί ένας τέτοιος συναντά αντίσταση απ΄ όλες τις πλευρές. Επειδή είναι γενικά αποδεκτό ότι όταν αποκαλούμε κάτι δημοκρατικό το επαινούμε, οπαδοί *οποιουδήποτε* καθεστώτος ισχυρίζονται ότι αυτό είναι δημοκρατικό αν και μπορεί να μην είναι. Λέξεις τέτοιου είδους χρησιμοποιούνται συχνά με **ανειλικρινή** τρόπο.» (σελ. 132-133, μετάφραση ΑΓ).

Είναι άξιο προσοχής ότι τα λεγόμενα του Orwell ακούγονται πολύ επίκαιρα σήμερα, εν έτει 2021 κοντά 80 χρόνια από τότε που γράφτηκαν – και ισχύουν για τα αγγλικά όσο και για τα ελληνικά. Η πρόθεση είναι ανειλικρινής, επομένως έχουμε μη-συνεργατική χρήση. Ο όρος *δημοκρατία* χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει και δικτατορικά καθεστώτα όπως οι ποικίλες λεγόμενες *λαϊκές δημοκρατίες* – ελλείψει επίσης και λεκτικής διάκρισης στην ελληνικά μεταξύ του democracy και republic, τα οποία αποδίδονται με την ίδια λέξη *δημοκρατία*. Όταν αποκαλούμε τις *λαϊκές δημοκρατίες* δημοκρατίες υποβαθμίζουμε τον ολοκληρωτικό χαρακτήρα των καθεστώτων αυτών, τον μη δημοκρατικό χαρακτήρα τους δηλαδή. Κατά τον ίδιο τρόπο, θεσμοί άκρως αντιδημοκρατικοί– όπως για παράδειγμα η λογοκρισία, η καταστολή της λεγόμενης ρητορικής μίσους– μπορεί να δηλωθεί ότι γίνονται στο όνομα της δημοκρατίας όταν η τάξη που ελέγχει την πληροφορία θεωρεί ότι την απειλούν. Κατά παρόμοιο τρόπο, η λέξη ελευθερία, μας λέει ο Orwell, χρησιμοποιήθηκε για να χαρακτηρίσει τον σοβιετικό τύπο – *the soviet press is the freest in the world* – και εξακολουθεί να χρησιμοποιείται και σήμερα ως *ελευθεροτυπία* παρά το γεγονός ότι ο σύγχρονος τύπος είναι κατά κανόνα στρατευμένος άρα ιδεολογικά ελεγχόμενος.

Προκύπτει επομένως μια βαθιά παραδοξότητα: η ελαστικοποίηση και η ασάφεια της γλώσσας μπορεί να εκτραπεί τόσο πολύ από την αλήθεια ώστε να

καταλήξει στην *αντιστροφή* της σημασίας–αποκαλώ ελεύθερο και δημοκρατικό κάτι που είναι το αντίθετο του ελεύθερου και δημοκρατικού. Η αντιστροφή αυτή, όπως επισημαίνει ο Orwell και όπως καταλαβαίνουμε, αποτελεί το κατ'εξοχήν εργαλείο της προπαγάνδας, ιδιαιτέρως όταν αφορά τη χειραγώγηση *θετικών* λέξεων για να περιτυλίξει την αντίθετη, *αρνητική* σημασία. Το «πακετάρισμα» αυτό δεν είναι καθόλου αθώο και οδηγεί εντέλει στην πλήρη χειραγώγηση της σκέψης, σ' αυτό που ο Orwell ονομάζει *νεογλωσσία* (Newspeak) και *διπλονοησία* (double think).

4.3. Γλώσσα και ριζοσπαστική ιδεολογία: θετική ένδυση για αρνητική σημασία

Ολοκληρώνοντας τον κύκλο της αληθειακής εκτροπής, καταλήγουμε στη *νεογλωσσία* (αποδίδω το αγγλικό Newspeak). Η νεογλωσσία αποτελεί κατεξοχήν πρακτική του ριζοσπαστικού και ολοκληρωτικού (totalitarian) λόγου ο οποίος, έχοντας ως εγχείρημα για ριζική αλλαγή της κοινωνίας, έλκεται δραματικά από τη χρησιμότητα της γλώσσας ως εργαλείο για τον έλεγχο της σκέψης. Αρκεί μια απλή ματιά στην ιστορία του 20ού αιώνα για να καταλάβει κανείς, όπως διείδαν νωρίς ο Orwell και η Hanna Arendt, ότι η επέμβαση στην, και η εμμονή με τη γλώσσα αποτελούν κεντρικές δράσεις της επαναστατικής (κατά Μαρξ) *πράξης*. Στις μέρες μας, ολοκληρωτικού τύπου είναι η συστηματική ενασχόληση με το λεγόμενο *αφήγημα* που παρατηρείται στις μεταμοντέρνες και νέο-μαρξιακές θεωρίες (όπως, π.χ., η λεγόμενη Critical Race Theory στις ΗΠΑ), και γενικότερα στον ακτιβιστικό λόγο.

Η γλώσσα στο πλαίσιο της ριζοσπαστικής πολιτικής ιδεολογίας γίνεται χειροπιαστό εργαλείο για αλλαγή της κοινωνίας καθώς ο ριζοσπαστισμός εμπνέεται από την απόλυτη εκδοχή της σχετικότητας που αναφέραμε στην αρχή (και η οποία, όπως είπαμε, είναι επιστημονικά άκυρη), ότι δηλαδή η γλώσσα καθορίζει *ολοκληρωτικά* τη σκέψη, άρα η γλώσσα μπορεί να *αλλάξει* τη σκέψη, επομένως την κοινωνία. Η νέα γλώσσα θα προκαλέσει νέα σκέψη και, κυρίως, θα καταργήσει την παλιά. Συχνά στα κείμενα της ναζιστικής και κομμουνιστικής προπαγάνδας βρίσκουμε τις λέξεις *νέος άνθρωπος*, *νέα κοινωνία*, *ανατολή του νέου κόσμου*, και παρόμοια – όπου το νέο ταυτίζεται αυθαίρετα με θετικότητα. Η στράτευση της γλώσσας στην υπηρεσία της ριζοσπαστικής προπαγάνδας προσδίδει στη γλώσσα σχεδόν μαγικές ιδιότητες: η γλώσσα γίνεται μαγικό ραβδί που θα αλλάξει την αντίληψη της πραγματικότητας (πλύση εγκεφάλου) και θα οδηγήσει σε μια νέα πραγματικότητα. Πουθενά δεν περιγράφεται το εγχείρημα αυτό πιο αδρά, και πιο τραγικά, από το 1984 του Orwell.

Το 1984 περιγράφει τον ολοκληρωτισμό της φανταστικής Ωκεανίας. Το Newspeak είναι η επίσημη γλώσσα της σοσιαλιστικής Ωκεανίας και έχει επινοηθεί για να ανταποκριθεί στις ιδεολογικές ανάγκες του κυβερνώντος κόμματος

Ingsoc (ή, English Socialism). Τα παραδείγματα του υπαρκτού Newspeak στις μέρες μας είναι άπειρα και δυστυχώς αυξητικά. Βασική τακτική της νεογλωσσίας είναι η *θετική ένδυση για αρνητική σημασία*, έτσι ώστε να χειραγωγηθεί η αντίληψη του ακροατή με τη συστηματική συσχέτιση του θετικού ονόματος με την αρνητική σημασία και να μην αντιλαμβάνεται ο ακροατής την αρνητική έννοια ως αρνητική αλλά ως θετική[3]. Για παράδειγμα, το υπουργείο της προπαγάνδας στο 1984 λέγεται *υπουργείο αλήθειας*– όπου "αλήθεια" σημαίνει ψέμα. Το *υπουργείο αγάπης* είναι το υπουργείο που καλλιεργεί τον φόβο, παρακολουθεί και απειλεί τους πολίτες ώστε να υποτάσσονται και να υπακούν. Διάσημες επίσης είναι οι ρήσεις *War Is Peace*, *Freedom Is Slavery, and Ignorance Is Strength*: ο αποδέκτης του μηνύματος πιέζεται να αποδεχτεί ως θετικές έννοιες που είναι αρνητικές – με τελικό στόχο να περάσει από τη διπλή φάση όπου το αρνητικό και το θετικό συνυπάρχουν στην πλήρη αντιστροφή ώστε όταν ακούει *πόλεμο* να σκέφτεται την έννοια της ειρήνης. Σκοπός είναι η αρχική θετική σημασία με τον καιρό να καταργηθεί και να αντικατασταθεί από την αρνητική σημασία. Κοινώς, να λέγεται το μαύρο άσπρο μέχρι να πιστέψει ο αποδέκτης εντέλει ότι το μαύρο *είναι* άσπρο. Η τακτική αυτή είναι επίσης γνωστή και ως gaslighting.

Σύγχρονα παραδείγματα Newspeak παρατηρούμε παντού στον πολιτικό και ακτιβιστικό λόγο. Για να αναφέρω δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα: ο δι-ηπειρωτικός βαλλιστικός πύραυλος MX – ένα από τα πιο δολοφονικά όπλα του κόσμου–ονομάστηκε από την κυβέρνηση Reagan "Peacekeeper" δηλαδή *διατηρητής της ειρήνης*, άρα κάτι καλό. Ο βομβαρδισμός της Γιουγκοσλαβίας το 1999 από το NATO και την κυβέρνηση Clinton βαπτίστηκε και προωθήθηκε στα αμερικανικά μέσα ενημέρωσης ως "humanitarian intervention", δηλαδή *ανθρωπιστική επέμβαση*. Ποιος μπορεί να εναντιωθεί σε έναν τέτοιο καλό σκοπό; Και οι δύο χρήσεις έχουν ως στόχο τη θετική πρόσληψη και τον έλεγχο της κοινωνικής δράσης, ώστε να προληφθούν ενδεχόμενες αντιστάσεις στο πραγματικό περιεχόμενο των όρων. Το θετικό ένδυμα για τόσο προφανώς αρνητικές κατηγορίες εγκαθιδρύει ένα ανειλικρινές *κανονιστικό* πλαίσιο που περιορίζει την αντίδραση εκμεταλλευόμενο την αίγλη και τις καλές προθέσεις του θετικού ονόματος: πιέζει τον πολίτη να μην

3. Επίσης κυρίαρχη στρατηγική αποτελεί η δημιουργία νέων λέξεων, όπως τα ίδια τα *Newspeak/νεογλωσσία* και *doublethink/διπλονησία*. Η στρατηγική αυτή στοχεύει στη δημιουργία νέων κατηγοριών στον κόσμο, οι οποίες είναι χρήσιμες για την επιβολή της ιδεολογίας. Χαρακτηριστικοί αυτής της στρατηγικής είναι οι σύγχρονοι νεολογισμοί *white privilege/λευκό προνόμιο*, *systemic racism/συστημικός ρατσισμός*, καθώς και η λέξη *equity* (εξισωτισμός, ευχαριστώ τον φίλο και φιλόλογο Αντώνη Μπιτσιάνη για την πρόταση αυτή) που διακρίνεται από το *equality/ισότητα*. Το τελευταίο αφορά την ισότητα ευκαιριών, αλλά ο εξισωτισμός αφορά την ισότητα του αποτελέσματος, μια πολύ διαφορετική και βαθιά *άνιση* πρακτική, αφού δίνει *λιγότερες ἢ περισσότερες* ευκαιρίες (και πάντως όχι ίσες) σε διαφορετικές ομάδες.

αντιδρά σε κάτι που *ακούγεται* καλό από τον φόβο μήπως κατηγορηθεί ως αντι-ειρηνιστής ή αντι-ανθρωπιστής.

Δεν μπορούμε να επεκταθούμε πολύ στην παρούσα εργασία, αλλά θα συζητήσουμε μια συγκεκριμένη στρατηγική παραγωγής νεογλωσσικών όρων που είναι ιδιαιτέρως παραγωγική στις μέρες μας – και στηρίζεται στη χρήση του *αντι-*, όπως στις λέξεις *αντιρατσισμός*, *αντιφασισμός*, *αντικαπιταλισμός*, *αντιεξουσιαστής*, και παρόμοια. Η παραγωγή αυτή στηρίζεται στη νοηματική εγγύτητα με το κατηγόρημα που παράγεται από την άρνηση "δεν είμαι Χ", ή ΄είμαι ενάντια στο Χ′, όπου Χ είναι μια αρνητική ιδιότητα. Ο *αντιρατσισμός* επομένως παρουσιάζεται ως θετική και επιθυμητή ιδιότητα του να μην είναι κανείς ρατσιστής, *αντιφασισμός* να μην είναι κανείς φασίστας, *αντιεξουσιαστής* να μην είναι κανείς με την εξουσία. Το χαρακτηριστικό της στρατηγικής αυτής είναι ότι παίρνει μια αρνητική λέξη και με το *αντι-* φαίνεται να παράγει θετική σημασία – τη *θετική στάση ενάντια σε κάτι αρνητικό*, με βάση τη διπλή άρνηση. Ο νεογλωσσικός χαρακτήρας έγκειται στο ότι, όπως θα υποστηρίξω, το νοούμενο δεν είναι τελικά το θετικό που προδιαθέτει το θετικό ένδυμα– όπως ακριβώς στις περιπτώσεις των Peacekeeper, humanitarian intervention που προαναφέραμε. Αλλά το θετικό όνομα επιβάλει ένα κανονιστικό πλαίσιο κοινωνικής πίεσης για τον έλεγχο της προσωπικής αντίδρασης. Πώς να αντιδράσει κανείς αρνητικά στον αντιφασισμό; Ρισκάρει την κατηγοριοποίηση ως φασίστας. Θα αναλύσω εδώ λεπτομερειακά τον όρο *αντιφασισμός*, και θα αφήσω τον αναγνώστη να προχωρήσει μόνος του στη ανάλυση των υπολοίπων.

Το να είναι κανείς *ενάντια στον φασισμό* είναι μια θετική στάση αναμφιβόλως. Ο όρος φασισμός, όμως, όταν δεν χρησιμοποιείται με κυριολεκτική αναφορά σε ιστορικά φασιστικά καθεστώτα – όπου η κοινωνία και η οικονομική δραστηριότητα ελέγχονται πλήρως από το κράτος, το οποίο επιβάλλει την εξουσία του δια του μιλιταρισμού, της συστηματικής αστυνόμευσης πολιτών και χρήση βίας, για να ορίσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά του φασισμού– στηρίζεται σε ασαφή και σχετικά αυθαίρετη μεταφορά. Θυμηθείτε ότι η λέξη φασισμός θεωρείται ανόητη από τον Orwell γιατί έχει ελαστικοποιηθεί υπερβολικά. Η θετική σημασία του *αντιφασισμού* στηριίζεται στη λογική της *άρνησης του αρνητικού*.

Η άρνηση εκφράζεται καθαρά με την προτασιακή άρνηση *δεν είναι φασίστας*, ή με τη χρήση της εσωτερικής άρνησης *μη*, *μη-φασίστας*, που είναι λογικά ισοδύναμη με την προτασιακή άρνηση (Veloudis 1980, Giannakidou 1997). Ας προσέξουμε όμως ότι το *μη–* που δηλώνει συμπληρωματική άρνηση δηλαδή το μαθηματικό συμπλήρωμα: *μη-Χ* είναι το σύνολο στοιχείων που δεν έχει την ιδότητα Χ) δεν είναι ισοδύναμο με το *αντι*: η *μη-επέμβαση* δεν είναι *αντι-επέμβαση*, η *μη-συμμετοχή* δεν είναι *αντι-συμμετοχή*, η *μη-κερδοσκοπική* οργάνωση δεν είναι *αντι-κερδοσκοπική οργανωση* κ.ο.κ., η *μη-αληθειακότητα* δε είναι *αντι-αληθειακότητα*.

Γεννάται το ερώτημα λοιπόν εάν το *αντιφασίστας* είναι ισοδύναμο του *μη-φασίστας*, και όπως και στις παραπάνω περιπτώσεις, το λογικό είναι να συμπεράνουμε ότι δεν είναι. Η αντιφασιστική ρητορική και πρακτική συχνά περιέχουν βία η προτροπή σε βία (*Τσακίστε τους ναζί*, *nazi scum)*, αυστηρή λογοκρισία, μιλιταρισμό (οι αντιφασιστικές οργανώσεις έχουν στρατιωτική δομή και εμφάνιση). Ο αντιφασισμός, επομένως, εμπεριέχει στοιχεία φασιστικά, και υποδηλώνει *ενεργητική πράξη* όχι απλώς αρνητική *στάση* στον υποτιθέμενο φασισμό. Ο αντιφασίστας σε καιρό ειρήνης *δραστηριοποιείται*, συχνά μέσω μιλιταριστικού στυλ ομάδων κρούσης, στο να εντοπίζει φασίστες και ως εκ τούτου να αστυνομεύει, να λογοκρίνει και τελικά να ασκεί βία στη 'μάχη' ενάντιά τους – πράξεις, δηλαδή, φασιστικές αφού, όπως είπαμε, ο φασισμός εμπεριέχει τη βία και την αστυνόμευση ως συστατικά χαρακτηριστικά του. Επομένως η λέξη *αντιφασισμός* ξεγελά ως *νεογλωσσία*: με ένδυμα θετικό, και στηριζόμενη στη θετική σημασία *μη-φασίστας* που δηλώνει τη στάση ενάντια στον φασισμό εγκαθιδρύει κανονιστικό πλαίσιο αποδοχής για την αρνητική σημασία που περιλαμβάνει (και ενδεχομένως ενθαρρύνει) πράξεις αστυνόμευσης και βίας ενάντια στους φερόμενους ως φασίστες.

Αντιστοίχως, ο αυτό-προσδιοριζόμενος ως αντιρατσιστής συγγραφέας Ibram X. Kendi στο μανιφέστο του *How to be an antiracist* (2019) λέει το εξής: *What's the problem with being "not racist"? It is a claim that signifies neutrality: "I am not a racist, but neither am I aggressively against racism."... There is no neutrality in the racism struggle. The opposite of "racist" isn't "not racist." It is "antiracist".* Εδώ λοιπόν, κατ' ομολογίαν του Kendi, ο αντι-ρατσισμός ορίζεται όχι ως το αντίθετο του ρατσισμού (τη στάση δηλαδή του μη-ρατσισμού που είναι αναμφιβόλως θετική αλλά παθητική: απουσία ρατσιστικών πράξεων και σκέψεων), αλλά ως ενεργητική πράξη του να είναι κανείς «aggressively against racism», δηλαδή *επιθετικά (aggressively)* ενάντια στον ρατσισμό. Η χρήση της λέξης *επιθετικά* από μόνη της δηλώνει ενεργητικότητα και ενδεχομένως βία. Μέσα στο ριζοσπαστικό πλαίσιο του Kendi, μεταξύ άλλων, ο αντιρατσισμός μπορεί να ενθαρρύνει πράξεις αναμφίβολα ρατσιστικές, για παράδειγμα διάκριση ευκαιριών με βάσει τη φυλή (στέρηση ευκαιριών σε φερόμενους λευκούς, ενίσχυση ευκαιριών σε μη-λευκούς με βάσει αποκλειστικά το χρώμα) και συνολικά φυλετική άλλο-ποίηση (*othering*) όπως δηλώνεται στη ρατσιστική θέση (για παράδειγμα της Robin diAngelo) ότι οι λευκοί, ως φυλή, είναι δυνάμει και *φύσει* ρατσιστές – δήλωση ρουτίνας στον λεγόμενο αντιρατσιστικό λόγο στις ΗΠΑ. Κατανοούμε επομένως ότι η φαινομενικά θετικές λέξεις *αντιρατσισμός* και *αντιφασισμός* εν τέλει εμπεριέχουν ιδιότητες της αρνητικής έννοιας στην οποία λέγεται ότι αντιτίθενται.

* * *

Και εδώ έγκειται η επιτυχία της προπαγάνδας και της χειριστικής γλώσσας εν γένει. Έχοντας καταστήσει ασαφή ή αδύνατον τον αληθειακό έλεγχο χειραγωγεί τον κοινό νού, και εμποδίζει την *παρρησία*, δηλαδή την ελεύθερη έκφραση της αλήθειας *χωρίς ρίσκο*, το να εκφράζει κανείς την κρίση του με ειλικρίνεια χωρίς φόβο για δίωξη ή κοινωνικό κόστος. Μία κοινωνία χωρίς παρρησία οδηγείται, αναπόφευκτα, στην κυριαρχία αυτού που ελέγχει τη πληροφορία άρα και τη γνώμη– και επομένως στην *ανελευθερία*. Γι' αυτόν τον λόγο, πρόσφερα τις παραπάνω σκέψεις ως ένα αναλυτικό πλαίσιο που θα βοηθήσει τον αναγνώστη να καταλάβει πόσο σημαντικός είναι ο αληθειακός έλεγχος, η ακρίβεια στη διατύπωση, και η αντίσταση στη γλωσσική πλάνη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Chatzopoulou A. 2012. *Negation and Nonveridicality in the History of Greek* [PhD Dissertation]. University of Chicago.

Franfurt Harry. 2005. *On Bullshit*. Princeton University Press.

Chatzopoulou A. 2019. *Negation and Nonveridicality in the History of Greek*. Oxford: Oxford University Press.

Giannakidou A. 1994. The Semantic Licensing of NPIs and the Modern Greek Subjunctive. In A. de Boer, H. de Hoop & R. Landeweerd (eds.), Language and Cognition 4, *Yearbook of the Research Group for Theoretical and Experimental Linguistics*. 4: 55-68. Groningen: University of Groningen.

Giannakidou A. 1997. *The Landscape of Polarity Items* [PhD Dissertation]. University of Groningen.

Giannakidou A. 1998. *Polarity Sensitivity as (Non)veridical Dependency*. Amsterdam: John Benjamins.

Giannakidou A. 1999. Affective dependencies. *Linguistics and Philosophy 22*, 367-421.

Giannakidou A. & Mari A. 2016. Epistemic future and epistemic MUST: nonveridicality, evidence, and partial knowledge. In J. Blaszack, A. Giannakidou, D. Klimek-Jankowska & K. Mygdalski (eds.), *Mood, Aspect and Modality: What is a linguistic Category?*. University of Chicago Press.

Giannakidou A. & Mari A. 2018. A unified analysis of the future as epistemic modality: the view from Greek and Italian. *Natural Language and Linguistic theory*, 36(1), 85-129.

Giannakidou A. & Mari A. 2021. *Truth and Veridicality in Grammar and Thought: Mood, Modality, and Propositional Attitudes*. University of Chicago Press.

Grice P. 1975. Logic and conversation. In M. Ezcurdia & R. J. Stainton (eds.), *The Semantics-Pragmatics Boundary in Philosophy*. Broadview Press. 41-58.

Haslam N. 2016. Concept creep: Psychology's expanding concepts of harm and pathology. *Psychological Inquiry, 27*(1), 1-17.

Kendi I. X. 2019. *How to Be an Antiracist*. One World Publishing.

Lasersohn P. 2005. Context dependence, disagreement, and predicates of personal taste. *Linguistics and Philosophy 28*: 643-686.

McWhorter J. H. 2014. *The Language Hoax: Why the World Looks the Same in Any Language*. Oxford University Press.

Orwell George. 1946. *Politics and the English Language*. Penguin.

Orwell George. 1949. *1984*. Secker & Warburg.

Veloudis J. 1980. *Negation in Modern Greek* [PhD Dissertation]. University of Reading.